

# TRADICIJA UČENJA KUR'ANA NAPAMET U BOSNI I HERCEGOVINI OD 1878. DO DANAS

Hfz. Salih HALILOVIĆ

UDK 28-23  
28-31(497.6)  
DOI:

**SAŽETAK:** S dolaskom islama u Bosnu i Hercegovinu u petnaestom stoljeću, stanovnici ove zemlje su, poput mnogih drugih širom islamskog svijeta, svoju vjernost i predanost vjeri islamu isticali učenjem Kur'an napamet i praktičnom primjenom kur'anskih poruka u svojim životima. Historija i usmena predaja zapamtile su mnoga istaknuta imena bošnjačke uleme, hafiza, koji su svojim životima i djelima ostavili dubok trag u islamskoj baštini naše domovine. Islam i ljubav prema Kur'anu oduvijek su imali svoje posebno mjesto kod Bošnjaka. Čak i kada su bili pod presijom vladajućeg ateističkog režima bivše države, uvijek je bilo pojedinaca među Bošnjacima koji su u svojoj memoriji čuvali Kur'an i trudili se da svojim primjerima i vlastitim životima šire ljubav prema Kur'anu i islamu među pripadnicima svoga naroda. U posljednje vrijeme, tačnije u posljednja tri desetljeća, Kur'an sve više pronalazi put do srca Bošnjaka, što za rezultat ima sve veći odziv za učenje Kur'ana napamet, te sve značajnije progresivne rezultate na tom polju. Danas u Bosni i Hercegovini ima nekoliko stotina hafiza, i taj broj je iz dana u dan sve veći.

**Ključne riječi:** *hifz, učenje Kur'ana napamet, hafiz, muhaffiz, popis hafiza, istraživački rad o sarajevskim hafizima, sekcija za učenje hifza, Komisija za hifz Rijasetu IZ-e,*

## Učenje Kur'ana napamet u BiH kroz historiju – period od 1878. do 1943. godine

U Bosni i Hercegovini se hifz redovno prakticirao i njegovao. Kao i sama Bosna i Hercegovina, koja je prošla kroz teška i turbulentna vremena, preživjela strane okupatore, razna državna zajedništva i ratove, tako je i hifz prolazio kroz različite periode, tj. imao je svoje uspone i padove.

U prvom periodu, od dolaska islama u naše krajeve pa sve do Drugog svjetskog rata, Kur'an je imao svoje mjesto u srcima i životima muslimana, učio se napamet i izučavao te praktično, kroz djela i živote, primjenjivao.

To je bilo vrijeme gdje se Kur'an učio napamet u svim mjestima i gradovima, a otvarale su se škole Kur'ana i medrese. Mladi i uspješni hafizi odlazili su na doškolovanje u islamske centre tog vremena, u Istanbul, Kairo, Bagdad, Medinu, gdje su izučavali kur'anske nauke i s bogatim znanjem se vraćali u Bosnu prenoseći ga na mlade muslimanske naraštaje.

Koliko je bilo hafiza u prvim stoljećima islama u Bosni i Hercegovini ne zna se tačno, jer u tom periodu nije rađen nikakav popis hafiza. Postoje samo pojedini dokumenti, poput idžazetnama i vakufnama, u kojima se može doći do informacija o pojedinim hafizima tog vremena.

Prvi značajniji popis hafiza i pisani trag o njima nalazi se u *Putopisu* Mula Mustafe Bašeskije. Podatke o hafizima iz Bašeskijinog *Putopisa* iskoristio je rahmetli hafiz dr. Fadil-ef. Fazlić te ih je naveo u svome djelu *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, a bilo ih je 23.<sup>1</sup> Prvi koji je spomenut jeste mladi hafiz, sin Hamzin, čije ime Bašeskija ne navodi, a koji je preselio na Ahiret 1761. godine u Istanbulu. Od ostalih hafiza koji su spomenuti vrijedi istaći Sarija

<sup>1</sup> Fadil Fazlić, *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Fakultet islamskih nauka, El-Kalem, Sarajevo, 2006, str. 8–15.

hafiza Hasan-ef., poznatog u narodu kao *Žuti hafiz*. Njegova pobožnost i skrušenost, predanost i dosljednost islamu pamte se i danas među vjernicima u Sarajevu, pogotovo među sarajevskim dervišima. Rahmetli Mejli mu je na uzglavnom nišanu s mušebek turbanom spjevao sljedeći tarih, koji nam najbolje oslikava kakva je osoba bio Sari hafiz Hasan:

“O, smrti, ah, žalosti, što se hafiz-efendija, izvanrednih vrlina, odseli s ovoga svijeta u vječni dvorac! Čitav život je proveo u pokornosti i ibadetu, a na ovome svijetu nije imao nikakvih prohtjeva. Prouči Fatihu! U asketizmu i pobožnosti nije mu bilo ravnoga u njegovo vrijeme, pa je li čudo ako mu Gospodar učini Džennet mjestom boravka?! Otišao je s ovoga svijeta, a nama ne ostaje drugo nego da za njega dovu činimo. Neka je milost njegovoj čistoj duši. Mejlijo, prispje jedan i izreče tarih njegove smrti: Naš Hasan efendija se preseli u vječnost. ‘Godina: 1778/1192. h.’<sup>2</sup>

Pored hafiza iz Bašeskijinog *Putopisa*, rahmetli hafiz Fazlić navodi i imena hafiza prepisivača Mushafa, raznih djela i rukopisa. Broj spomenutih hafiza do kojih je rahmetli hafiz Fazlić došao jeste 38. Među najstarijima je hafiz Halil b. baba Oruč Navabadi, koji je živio u drugoj polovini 16. stoljeća. Godine 1588/997. po H. prepisao je djelo o nasljednom pravu, čiji je autor nepoznat.<sup>3</sup>

Nakon Bašeskijinog *Putopisa*, prva ozbiljnija studija o hafizima i njihov popis urađeni su tek 1943. godine, kada je rahmetli Mehmed Handžić u časopisu *El-Hidaje* objavio članak o hifzu, kao i istraživački rad o sarajevskim hafizima koji su živjeli i radili u Sarajevu od 1878. godine do godine objavljivanja navedenog članka, tj. do 1943. godine. U sakupljanju informacija rahmetli Handžiću je pomogao rahmetli hadži hafiz Smail-ef. Fazlić, kao i rahmetli hafiz Mahmud-ef. Traljić, koji je hronološki sumirao

podatke do kojih je došao rahmetli hafiz Fazlić. Sjećajući se rada na ovom popisu hafiza, rahmetli Traljić je u članku objavljenom u *Islamskoj misli* istaknuo ulogu hafiza Fazlića, koji je, da bi došao do potrebnih podataka, obišao sva sarajevska mezarja te popisao imena umrlih hafiza. Njihov broj je iznosio 95, dok je broj živih hafiza u to vrijeme u Sarajevu bio 74.<sup>4</sup> Sve skupa, na području Sarajeva u periodu od 1878. godine do 1943. godine živjelo je i radilo 169 hafiza. Ovo predstavlja impozantan broj, pogotovo ako se uzmu u obzir činjenice da je ova studija provedena samo u jednom gradu u BiH te da je vremenski period u kojem su živjeli ovi hafizi bio 65 godina. Važna je i činjenica da je u trenutku objavljivanja navedenog rada u Sarajevu živjela većina tih hafiza. Tadašnje Sarajevo bilo je daleko manji grad, s manjim brojem stanovnika nego sadašnje, a opet je imalo 74 živa hafiza. Također, vrijedi istaći i činjenicu da je Bosna i Hercegovina prošla kroz niz promjena kad je riječ o državnom uređenju, od odlaska Osmanlija, dolaska Austro-Ugarske, Prvog svjetskog rata, prve Jugoslavije, početka Drugog svjetskog rata... Ipak, ljubav prema Kur'anu i briga o islamu i islamskim vrijednostima nisu gubile na jačini kod Bošnjaka toga vremena već su, iako izloženi raznim utjecajima i snažnim pritiscima različitih centara moći, ljubomorno čuvali i pazili na svoju tradiciju i vjeru.

Među hafizima tog vremena nije bila samo ulema, već su hafizi bili i mnogi građani Sarajeva i Bosne koji su se bavili društvenim poslovima. Tako je, npr., hafiz. Akif Talumdžić bio nastavnik vojne obuke u turskoj vojsci, hafiz. Mahmutaga Pazarac bavio se terzijskim poslom, hafiz. Hasan Senaja Hadžijahić bio je odvjetnik u Carigradu, hafiz. Salih-ef. Kaukčija bio je posjednik, hafiz. Mehmed Kreševljaković bio je učitelj Rušdije

na Bendbaši, hafiz. Ibrahim-aga Krečo bakal na Bjelavama, hafiz. Šakir Muhibić je po zanimanju bio sahačija i pored činjenice da je bio slijep, hafiz. Salih Mujkić po zanatu je bio berber, hafiz. Ibrahim Redžić bio je šerijatski sudac, hafiz. Hasan Ferizović bio je nadglednik sarajevskih mezarja, hafiz. Sejfulah-ef. Sabrihafizović, drugi imam Gazi Husrev-begove džamije, također je bio i dobar terzija, izradio je jednu sedžadu koja se dugo vremena sterala u mihrab Begove džamije prilikom džume i bajram-namaza, hafiz. Mehmed-ef. Kalaba bio je imam i mujezin Bakrbabine džamije, a u isto vrijeme bio je poznat i kao dobar berber, hafiz. Džemal-ef. Kazandžić, imam i hatib Čekrekčine džamije, ujedno je bio i dobar kaligraf turskog i arapskog pisma, hafiz. Drobljenović, imam i hatib Kebkebir H. Ahmedove džamije (Miščina), po zanatu je bio halač, hafiz. Mehmed-ef. Buzadžić, imam i hatib Kučuk Čatib džamije (Mlini), također je bio i jorgandžija.<sup>5</sup>

Pojedini su se isticali znanjem kiraeta. Tako je hafiz. Ali-ef. Turbo poznao deset kiraeta, hafiz. Asim-ef. Džafić poznao je sedam kiraeta, hafiz. Mehmed Tevfik-ef. Okić bio je kurra hafiz Takriba, hafiz. Šakir-ef. Tuzlo znao je deset kiraeta, hafiz. Hamdi-ef. Berberović bio je kurra hafiz sedam kiraeta, hafiz. Sulejman-ef. Užičanin bio je kurra hafiz Takriba, kao i hafiz. Vejsil-ef. Pinjo, hafiz. Mehmed Ali-ef. Dukatar znao je sedam kiraeta, hafiz. Ali-ef. Bajramović bio je kurra hafiz Takriba, hafiz. Asim-ef. Sirčo bio je kurra hafiz sedam kiraeta, hafiz. Mustafa-ef. Sahačić poznao je sedam kiraeta, kao i hafiz. Ibrahim-ef. Proho te hafiz. Ibrahim-ef. Trebinjac.<sup>6</sup>

Pored ovih istaknutih hafiza, također je bilo i hafiza koji su obnašali najistaknutiju vjersku titulu u BiH, titulu reisul-uleme, poput h. hafiza Mehmeda Tevfik-ef. Azapagića te

<sup>2</sup> Fadil Fazlić, *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Fakultet islamskih nauka, El-Kalem, Sarajevo, 2006, str. 11.

<sup>3</sup> Isto, str. 16.

<sup>4</sup> Mahmud Traljić, "Hifz i njegovanje hifza kod nas", *Islamska misao*, sign. 797/89, godište XI, br. 125, str. 10.

<sup>5</sup> Mehmed Handžić, "Pamćenje Kur'ana

napamet, hafizi u Sarajevu od 1878. do danas", *El-Hidaje Ilmijja*, Nova tiskara, Sarajevo, 1943, str. 6–16.

<sup>6</sup> Isto.

hafiza Sulejman-ef. Šarca. Drugi su bili istaknuti imami sarajevskih džamija, poznati vaizi, hatibi, profesori, vjeroučitelji. Među hafizima tog vremena također je bilo i šejhova tekija, poput Jakub-ef. Jakubovića, šejha Bistričke tekije, kao i hfz. Omer-ef. Paloš, šejh nakšibendijske tekije za Beglukom. Za neke se u narodu govorilo da su bili evlije, poput h. hafiza Ibrahim-ef. Saračevića (Sarač-zade), koji je bio poznat pod imenom "Hadži hafiz ispod kuća".<sup>7</sup>

Hafizi Kur'ana bile su i žene. Bilo ih je šest: hfz. Vasva-hanuma Novalija, hfz. Vasva-hanuma Bakalović, hfz. Vasva-hanuma Nikšić, hfz. Aiša-hanuma Pekmez, hfz. Fatima-hanuma Zulfikarpašić, hfz. Mula Merhemić.<sup>8</sup>

Za razliku od Sarajeva tog vremena, u pojedinim sredinama i gradovima u Bosni i Hercegovini Kur'an se nije učio napamet u tolikoj mjeri. Čak je bilo mjesta gdje gotovo da nije bilo hafiza dugi niz godina. Tako je, npr., Zenica, grad u kojem su muslimani oduvijek živjeli u značajnom broju, a koja je imala i Sultan Ahmedovu medresu, koja je u kontinuitetu radila 226 godina (od 1720. g. do 1946. g.), imala svega četiri hafiza. Prema istraživanju mr. Džemaludina Šestića objavljenom u Takvimu, krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Zenici su bila četiri hafiza, od kojih su dvojica bila rođeni Zeničani, h. hfz. Mehmed-ef. Tabaković i hfz. Abdulah-ef. Čaršimamović te hfz. Muhamed-ef. Ibrahimagić, porijeklom iz Albanije, mjesto kod Skadra, kao i hfz. Bajram Lekić, rođen u Podgorici. Nakon smrti hfz. Bajrama 1944. g. Zenica punih dvadeset godina nije imala hafiza, i to sve do 1964. g., kada zvanje hafiza stječe h. Fuad-ef. Subašić, ugledni bosanski alim i dugogodišnji imam i hatib Sultan Ahmedove džamije u Zenici.<sup>9</sup>

## Vrijeme nakon Drugog svjetskog rata

Period nakon Drugog svjetskog rata jedan je od najtežih kad je riječ o učenju Kur'ana napamet u Bosni i Hercegovini, ali i islamu i muslimanima općenito. S formiranjem nove, zajedničke države Jugoslavije, u kojoj su vladali komunizam i ateistički svjetonazor, islam i muslimani u Bosni i Hercegovini našli su se u izuzetno teškoj situaciji, u kojoj su život po islamskim principima i prakticiranje vjerskih obreda bivali sve teži u javnosti i u vlastitim domovima. Zatvaranjem mnogih medresa, islamskih škola, mekteba, džamija, uz širenje i usađivanje ideje bratstva i jedinstva, komunističkih načela i ateističkog učenja, muslimanska omladina sve se više odvlačila i udaljavala od tradicionalnog islamskog odgoja, od vjere i od Kur'ana. Ovo je na koncu dovelo do toga da su formirane generacije muslimana čija je povezanost s islamom bila samo muslimansko ime koje su nosili. Sve je to imalo za posljedicu naglo smanjenje broja hafiza u Bosni i Hercegovini kao i interesenata za hifzom. Koliko je teška situacija bila nakon Drugog svjetskog rata vidi se i iz riječi rahmetli h. hafiza Halida Hadžimulića napisanih u *Glasniku*: "Poslije rata, u ovih minulih trideset godina proučeno je u Sarajevu deset hafiskih dova. Prosječno, svake tri godine po jedna nova. Dakle, svake treće godine, ovaj časni naziv stekao je samo jedan čovjek. Deset hafiza za trideset godina! A za tih istih trideset godina nestalo je oko dvadeset sarajevskih hafiza, i to standardnih, prvoklasnih, sa lijepim mekantom, koji su bili aktivni i učili mukabele. Niko te istaknute hafize nije mogao dostojno zamijeniti. Ovaj bilans rječito nam

govori i pokazuje, na kolikom smo gubitku, na tom zapuštenom polju, na području hifza."<sup>10</sup>

Hfz. Sinanudin Sokolović također ističe da krajem šeste decenije prošlog stoljeća cijela istočna Bosna nije imala nijednog hafiza, a Hercegovina je imala samo jednoga (hfz. Smail-ef. Serdarević – šerijatski sudija u penziji). I u mnogim drugim mjestima širom Bosne situacija je bila gotovo ista, a bila je prava rijetkost čuti da neko uči hifz.<sup>11</sup>

Uvidjevši problem u kojem se našlo muslimansko društvo u Bosni i Hercegovini, na inicijativu hafiza Kamila Silajdžića, hfz. Sinanudin-ef. Sokolovića i hfz. Ibrahim-ef. Trebinjca, uz podršku tadašnjeg direktora Gazi Husrev-begove medrese Muhameda Hazima Tulića, osnovana je u medresi sekcija za učenje hifza 1965. godine. Osnovan je i fond za potpomaganje učenika koji su se odlučili na učenje hifza.<sup>12</sup>

Rahmetli hafiz Mahmud-ef. Traljić ističe rad ove sekcije bitnim faktorom preporoda hifza među muslimanskom omladinom u tom vremenu. U početku nije bilo nekih zapaženih rezultata i uspjeha, ali s prelaskom medrese u zgradu kod Begove džamije (Đulagin dvor, prije je medresa bila smještena u prostorijama u Dobrovoljačkoj ulici), sekcija je značajno oživjela jer se sve više učenika odlučivalo za učenje Kur'ana napamet. Uspjeh rada ove sekcije vrlo se brzo mogao vidjeti kroz broj hafiza koji su uspješno polagali hifz pred Komisijom za hifz. Primjera radi, u 1986. godini hifz je završilo osam učenika, odnosno svršenika medrese.<sup>13</sup>

Pored 1986. godine, ističe se i 1988. godina, u kojoj je hifz položilo tada rekordnih devet hafiza, među kojim je bilo i ženskih kandidatkinja.<sup>14</sup> Kako je koja godina odmicala, što se posebno

<sup>7</sup> Mehmed Handžić, "Pamćenje Kur'ana napamet, hafizi u Sarajevu od 1878. do danas", El-Hidaje Ilmija, Nova tiskara, Sarajevo, 1943, str. 6–16.

<sup>8</sup> Isto.

<sup>9</sup> Džemaludin Šestić, "Zenički hafizi s kraja 19. i početka 20. stoljeća", Takvim,

Sarajevo, br. 75, 2010, str. 229–233.

<sup>10</sup> Halid Hadžimulić "O hifzu", Glasnik, sign. 11/83, godište XLVI, br. 1–2, str. 171.

<sup>11</sup> Sinanudin Sokolović, "Ešrafu ummeti hameletul-Kur'an, Novi priraštaj hafiza u Gazi Husrev-begovoj medresi u

Sarajevu", Glasnik VIS-a, XXXI/1968, br. 9–10, str. 416–419.

<sup>12</sup> Mensur Malkić, "Hafiz Čamil Silajdžić, život i djelo", IK Tugra, Sarajevo, 2014, str. 84.

<sup>13</sup> Mahmud Traljić, 10.

<sup>14</sup> Mensur Malkić, 85.

odnosi na period poslije agresije na Bosnu i Hercegovinu, broj hafiza se značajno povećavao, što je zasigurno zasluga sekcije hifza u Gazi Husrevbegovoj medresi, koju su pokrenuli rahmetli profesori hafizi Silajdžić, Trebinjac i Sokolović. Zbog njihovog iskrenog nijeta i brige za očuvanje tradicije hifza kod Bošnjaka, Allahova pomoć i podrška nisu izostale, što svakako vidimo u vremenu u kojem živimo. Plodove svoga rada i dan-danas ubiru. Na nama je da na temeljima koje su nam ostavili nastavimo izgrađivati i širiti ljubav prema Kur'anu među vjernicima i vjernicama u Bosni i Hercegovini kako se više nikad ne bi ponovile šezdesete godine prošlog stoljeća, koje su zasigurno bile najteže godine kad je riječ o hifzu otkad je islam došao u Bosnu i Hercegovinu.

### Zlatno doba hifza u Bosni i Hercegovini

Iako je Bosna i Hercegovina prošla kroz težak period za vrijeme agresije i posljednjeg rata, promjena sistema u kojem se živjelo, duhovno buđenje i sloboda po pitanju vjere u kojoj Bošnjaci uživaju u posljednjih dvadeset godina doveli su do svojevrsnog preporoda i islamske renesanse. Ovo je za rezultat imalo značajan porast hafiza u Bosni i Hercegovini. S obzirom na broj hafiza, koji se stalno povećava, i onih koji trenutno uče i imaju namjeru da uspješno nauče cijeli Kur'an napamet, hifz u Bosni i Hercegovini proživljava svoje najbolje vrijeme otkad je islam došao u naše krajeve. Posljednjih petnaestak godina zasigurno je zlatno doba hifza u Bosni i Hercegovini. Činjenice govore tome

u prilog. U knjizi rahmetli hafiza dr. Fadil-ef. Fazlića *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, koja je objavljena 2006. godine, autor je došao do podataka da je 961 hafiz živio unazad 150 godina na teritoriji Bosne i Hercegovine (uključujući hafize prepisivače i hafize koji su živjeli u nešto ranijem periodu, a koji se nalaze u *Ljetopisu* M. M. Bašeskije). Od toga je 906, ili 94,28%, muškaraca i 55, ili 5,72%, žena. U prosjeku, hifz je u navedenom periodu završavalo šest hafiza godišnje.<sup>15</sup> Hfz. Fazlić posebno ističe posljednje dvije decenije, tj. period od 1. januara 1986. godine do 1. jula 2006. godine, kada je u Bosni i Hercegovini hifz završilo 139 hafiza.

Prema zvaničnim podacima IZ-e u Bosni i Hercegovini je pred Komisijom Rijaseta IZ-e u periodu od 2001. do kraja 2018. godine hifz uspješno položilo 328 hafiza, ili u prosjeku 18,22 novih hafiza godišnje. Ako samo uzmemo prosjek posljednjih sedam godina, tačnije, od 2012. do kraja 2018. godine dolazimo do fascinantnog broja od preko 27 novih hafiza godišnje. Ovi podaci jasno govore o tome da hifz u Bosni i Hercegovini prolazi kroz zlatno doba otkad je islam došao u naše krajeve i otkad se Kur'an uči napamet na ovim prostorima.

Pored očiglednog porasta broja hafiza, kao i onih koji još uvijek uče hifz u našoj zemlji, značajno se promijenio i omjer među muškarcima hafizima i ženama hafizama. U odnosu na raniji period, gdje je, prema istraživanju hfz. Fazlića, bilo manje od 6% žena hafiza, u današnje vrijeme se taj omjer uveliko promijenio. Analizirajući period od 2001.

godine do kraja 2018. godine, period u kojem je hifz završilo 328 hafiza, na osnovu zvaničnih podataka IZ-e, hifz su završila 210 muškarca hafiza i 118 žena hafiza, ili u procentima, 64.024% muškaraca, u odnosu na 35.976% žena. Sve je više žena, učenica, studentica, ali i domaćica, majki, koje pokazuju interes za hifz i koje uspješno nauče cijeli Kur'an napamet, što zaslužuje posebno poštovanje. Tu činjenicu naglašava i rahmetli hfz. Fazlić, koji je u svojoj knjizi napisao: "Hafize zaslužuju posebnu pažnju i poštovanje. Imajući u vidu da žene u određenim slučajevima ne mogu učiti Kur'an, te u toku učenja hifza moraju pauzirati svakog mjeseca, njima treba puno više truda i zalaganja nego muškarcima hafizima. S druge strane, žene hifz uče zato što vole Kur'an, dok se kod muškaraca mogu javiti i dodatni motivi, kao što su: uspjeh u poslu, sticanje titule, lična afirmacija i sl. Budući da su žene hafize, posebno u ranijem periodu bile domaćice te nisu imale spomenute dodatne motive, one zaslužuju da ih se sjećamo i njihov hifz cijenimo sa posebnim respektom i zahvalnošću. "Potom hfz. Fazlić misao završava citirajući riječi rahmetli h. hfz. Mahmut-ef. Traljića: "Kada jedna žena položi hifz, to vrijedi za zajednicu kao da su ga položili trojica muškaraca."<sup>16</sup>

Analizirajući starosnu dob hafiza, dolazi se do zaključka da je sve više mladih, nerijetko i djece, koji su uspješno Kur'an naučili napamet. Prosjek godina hafiza koji su hifz završili u periodu od 2001. godine do kraja 2018. godine:

<sup>15</sup> Fadil Fazlić, 356.

<sup>16</sup> Isto, str. 356.

Godina	Broj hafiza	Prosjek godina	Najmlađi hafiz	Najstariji hafiz
2001.	9	24.6	13 godina	31 godina
2002.	12	21.5	14 godina	29 godina
2003.	18	22.5	11 godina	39 godina
2004.	14	23.4	16 godina	29 godina
2005.	15	21.2	12 godina	27 godina

Godina	Broj hafiza	Prosjek godina	Najmlađi hafiz	Najstariji hafiz
2006.	12	23.6	18 godina	36 godina
2007.	9	21.7	17 godina	31 godina
2008.	14	21.7	10 godina	35 godina
2009.	9	22.3	16 godina	27 godina
2010.	13	20.3	14 godina	41 godina
2011.	14	20.07	12 godina	32 godine
2012.	24	25.5	15 godina	44 godine
2013.	27	24.2	13 godina	47 godina
2014.	28	24.3	16 godina	51 godina
2015.	30	23.3	10 godina	46 godina
2016.	25	26.7	13 godina	42 godina
2017.	28	20.1	13 godina	45 godina
2018.	27	24	16 godina	39 godina

Prosjek životne starosti među 328 hafiza koji su hifz uspješno položili u periodu od 2001. godine do kraja 2018. godine je 22.83 godine. Najmlađi hafizi među navedenim hafizima jesu: Muhammed-Elamine M'walidi iz Zenice, hifz naučio s deset godina, hafiz Adburahman Tabaković iz Sarajeva je hifz također naučio sa deset godina, hafiz Haris Čorbo iz Zenice s nepunih jedanaest godina položio hifz pred Komisijom Rijaseta IZ-e. Ovaj mladi hafiz je do sada učestvovao na mnogim domaćim i internacionalnim takmičenjima, gdje je ostvario zapažene rezultate, a pohvalna je i činjenica da već nekoliko godina klanja hatma-teraviju u Tabackom mesdžidu i na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Maryam M'walidi iz Zavidovića imala je samo jedanaest godina kada je položila hifz pred Komisijom, Amar Mujkanović iz Zagreba postao je hafiz s dvanaest godina, kao i Fatima M'walidi iz Zavidovića. S trinaest godina hifz su naučili Fetić Muhamed iz Vranduka, Zenica, te Ahmed Hamidović iz Sarajeva, a Emir Sinanović iz Zavidovića i Emrah Litrić iz Bihaća hifz su pred Komisijom položili s četrnaest godina.

Također vrijedi spomenuti i one koji su u poznim godinama naučili Kur'an napamet kao primjer drugima da se hifz može naučiti čak i kada se zagazi u petu i šestu deceniju života. Hfz. Nurdin Mahmutović, rođen u Banjoj Luci, hifz je naučio u četrdeset i prvoj godini života, hfz. Ahmedin Bećirspahić iz Goražda naučio je hifz u četrdeset i četvrtoj godini, bihački muftija prof. hfz. Mehmed Kudić iz Velike Kladuše u četrdeset i petoj godini, hafiz Almir Hadžić iz Tešnja u četrdeset i šestoj godini života, hafiz Omer Kurtić, rođen u Tešnju, u četrdeset i sedmoj godini, a hfz. Zehrid Rešić je u pedeset i prvoj godini svoga života uspješno položio hifz pred Komisijom Rijaseta IZ-e.

Godina 2019. zasigurno je najuspješnija godina po pitanju hifza u Bosni i Hercegovini od kada je islam došao u ove krajeve, bar kada se uzme u obzir vrijeme u kojem se vode zvanični podaci o hafizima u našoj zemlji. U spomenutoj godini hifz pred Komisijom Rijaseta IZ-e uspješno je položio 41 hafiz što predstavlja značajan rast u odnosu na 2015. godinu koja je prije bila najuspješnija sa ukupno 30. novih hafiza. Od spomenutog broja, hifz su završila 26 muškarca hafiza i 15 žena hafiza, ili

u procentima, 63.415% muškaraca i 36.585% žena što je otprilike prosjek prethodnih 18 godina. Prosjek životne starosti među 41 hafizom u 2019. godini je 24.53. godina. Najmlađa je hafiza Ajša Kurgaš koja je sa dvanaest godina uspješno položila hifz, a najstariji je hafiz Omer ef. Camić koji je u četrdeset i sedmoj godini uspješno položio hifz.

Podaci koji su izneseni jasno nam pokazuju da hifz danas u Bosni i Hercegovini uče djeca, omladina, osobe srednjih godina, starije osobe, muškarci, žene, učenici i studenti islamskih obrazovnih institucija (medrese, fakulteti), ali i ostali vjernici drugih profesija i zvanja. Danas za hifz u našoj domovini ne postoje granice niti ograničenja, postoji ogroman interes i želja kod vjernika i vjernica da Kur'an nauče napamet, interes koji nas obavezuje da učenje Kur'ana napamet u današnjem vremenu u Bosni i Hercegovini podignemo na veći nivo, kako bismo kvalitetno znali odgovoriti izazovima koji su pred nama i kako bismo održali i pomjerali granice uspješnosti hifza kod našeg naroda. Teška i loša vremena su iza nas, na nama je da radimo i da se borimo da ostanu u prošlosti, da se nikad više ne vrate.

## Literatura

- Fazlić, Fadil, (2006), *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Fakultet islamskih nauka/El-Kalem, Sarajevo.
- Hadžimulić, Halid, "O hifzu", Glasnik, sign. 11/83, godište XLVI, br. 1–2.
- Halilović, Salih, (2019), "Učenje Kur'ana napamet-upute i metode", El-Kalem, Sarajevo.
- Handžić, Mehmed, (1943), "Pamćenje Kur'ana napamet, hafizi u Sarajevu od 1878. do danas", El-Hidaje Ilmija, Nova tiskara, Sarajevo.
- Malkić, Mensur, (2014), "Hafiz Čamil Silajdžić, život i djelo", IK Tugra, Sarajevo.
- Sokolović, Sinanudin, "Ešrafu ummeti hameletul-Kur'an, Novi priraštaj hafiza u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu", Glasnik VIS-a, XXXI/1968, br. 9–10.
- Šestić, Džemaludin, (2010), "Zenički hafizi s kraja 19. i početka 20. stoljeća", Takvim, Sarajevo.
- Traljić, Mahmud, "Hifz i njegovanje hifza kod nas", *Islamska misao*, sign. 797/89, godište XI, br. 125.

### الموجز

حفظ القرآن الكريم في البوسنة والهرسك منذ عام ١٧٨١ إلى اليوم

الحافظ صالح خليلوفيتش

مع إشراق شمس الإسلام على البوسنة والهرسك في القرن الخامس عشر الميلادي، راح أهل هذا البلد مثلهم مثل باقي الشعوب المسلمة في العالم يجتهدون في تأكيد التزامهم بدين الإسلام من خلال حفظ القرآن الكريم وتطبيق أحكامه في حياتهم. وقد عرف التاريخ والروايات الشفهية أسماء بارزة للعلماء البوسنيين وحفظ القرآن الكريم، الذي تركوا في حياتهم وأفعالهم أثرا عميقا في التراث الإسلامي لوطنا. فالإسلام وحب القرآن الكريم كانا يحتلان على الدوام مكانة مميزة عند البشائقة، حتى وهم يتعرضون لقهر واضطهاد النظام الحكم الملحد في الدولة السابقة، وقد اجتهد الكثيرون منهم في حفظ القرآن الكريم وسعوا بأفعالهم ونمط عيشهم لبث حب القرآن الكريم والإسلام في قلوب بني جلدتهم. وفي العقود الثلاثة الأخيرة ازداد دخول القرآن الكريم إلى قلوب البشائقة، فازدادت أعداد الراغبين في حفظه، وحققوا تقدما ملحوظا في هذا المجال، حتى فاق عدد حفظة القرآن الكريم اليوم في البوسنة والهرسك عدة مئات، وما يزال عددهم في تزايد مطرد.

الكلمات الرئيسية: الحفظ، حفظ القرآن الكريم عن ظهر قلب، الحافظ، المُحَفِّظ، دراسة عن حفاظ سرايفو، حلقات التحفيظ، لجنة حفظ القرآن التابعة لرئاسة المشيخة الإسلامية.

### Summary

TRADITION OF MEMORISING THE TEXT OF THE QUR'AN IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1878 TILL THE PRESENT DAY

hfz. Salih Halilović

Since the arrival of Islam to Bosnia and Herzegovina in the fifteenth century, people of this country have, like in many other countries throughout the Islamic world, expressed their loyalty and devotion to the Islamic faith through learning the text of the Qur'an by heart and through the practicing its teachings in their everyday life. History and the oral tradition bear witness to a number of notable figures amongst the Bosnian u'lama, huffaz who left on Islamic heritage significant trail of our country. Islam and the love for the Qur'an have always played a special role in lives of Bosniaks. Even under the pressure of the ruling atheist regime of the former state there have always been a number of Bosniaks who memorised the Qur'an and who sought to spread the love of Islam and the Qur'an amongst their fellow countrymen. In the past three decades this trend has been strengthened resulting in fast growing number of people memorising the Qur'an and a significant rise in the progress thereof. Today in Bosnia and Herzegovina we have few hundreds of huffaz and that number is growing every day.

*Key words:* hifz, the list of huffaz, memorising the Qur'an, mu-haffiz, the research work about huffaz in Sarajevo, learning of hifz, Comission for Hifz of the Riyasat of the IC